

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПЕДІАТРІЇ ТА ДИТЯЧОЇ ГІГІЄНИ В УКРАЇНІ (друга половина XIX – початок XX ст.)

У статті проведено цілісний процес відтворення історії становлення і розвитку педіатрії та дитячої гігієни на терені України в другій половині XIX – початку XX ст. Встановлено, що основоположником вітчизняної педіатрії як науки вважається Степан Хомич Хотовицький (1796–1885 рр.), українець за походженням, професор Медико-хірургічної академії в Петербурзі. Учений вперше дав визначення поняття «педіатрія», написав перший посібник «Педіатрика» (1847) із урахуванням глибоких знань анатомії і фізіології дитячого організму.

З'ясовано, що розвиток педіатрії і дитячої гігієни на терені України був тісно пов'язаний із діяльністю медичних факультетів університетів, де формувалися перші кафедри дитячих хвороб і вітчизняні медичні наукові школи. Київський університет св. Володимира став лідером розвитку педіатрії і дитячої гігієни, створивши в 1889 році першу на терені України кафедру дитячих хвороб. Її керівником був професор Василь Єгорович Чернов (1852–1915) – вихованець Петербурзької медико-хірургічної академії, учень професора Н.І. Бистрова. Згодом такі кафедри були відкриті в Харківському Імператорському університеті (1892 р.) та в Новоросійському університеті (1903 р.). Зусиллями кафедр медичних факультетів університетів педіатрія вирізняється в самостійну дисципліну і науковий напрям. Заснування дитячих клінік сприяло вдосконаленню навчально-методичному процесу та подальшому розвитку вітчизняної педіатрії і дитячої гігієни. Представниками Київської школи педіатрів були розроблені заходи боротьби з дитячою смертністю, організована Спілка сприяння вихованню дітей. У 1900 році професором І.В. Троїцьким засноване Київське товариство педіатрів, а в 1912 році Товариство дитячих лікарів у Харкові.

Показано вагому значимість наукових розробок в галузі педіатрії і дитячої гігієни вітчизняних учених-лікарів – В.І. Троїцького, В.С. Чернова, О.Л. Липського, М.Д. Пономарьова, В.Ф. Якубовича. У 1887 р. В.І. Троїцьким було видано перший на терені України посібник «Курс лекцій з хвороб дитячого віку», в якому підкреслювалося значення чинників зовнішнього середовища, фізичного і гігієнічного виховання дитини. По суті, це був перший повноцінний підручник із педіатрії в Україні. Учені працювали у галузі антенатальної профілактики, гігієни дітей, дієтології, діагностики дитячих хвороб, з'ясування етіології та патогенезу хвороб новонароджених і дитячих інфекційних хвороб. Для удосконалення знань із педіатрії вітчизняні вчені проходили стажування в Австрії, Німеччині, Швейцарії, Угорщині, приймали участь в організації Міжнародного товариства дитячих лікарів та I Міжнародного з'їзду педіатрів у Парижі, їх наукові розвідки мали міжнародне визнання.

Ключові слова: педіатрія, дитяча гігієна, Київський університет Св. Володимира, Харківський Імператорський університет, Новоросійський університет, В.І. Троїцький, В.С. Чернов, М.Д. Пономарьов, В.Ф. Якубович.

Становлення і розвиток вітчизняної педіатрії тісно пов'язаний із розвитком світової медицини та педіатрії. Діти є найбільш уразливою частиною суспільства. Значну частину здоров'я людина втрачає у дитячому віці, у зв'язку з чим привертає увагу подальший розвиток та організація педіатричної допомоги. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Здоров'я населення світу і зовнішня політика» (ухвалена на 69-й сесії Генеральної Асамблеї ООН 11 грудня 2014 р.) підкреслює обов'язок держав-членів створювати стійкі національні системи охорони здоров'я, «визнаючи цінність загального охоплення послугами охорони здоров'я та його важливість для забезпечення доступу до якісного медичного обслуговування, турбуючись про те, щоб ці послуги не були фінансово обтяжливими для їх одержувачів, насамперед для уразливих верств населення» [24, с. 111].

Водночас педіатрична служба в нашій країні сьогодні переживає складні часи. Основний час своєї професійної діяльності лікар-педіатр присвячує лікуванню захворювань, тому недостатньо уваги приділяється профілактичному напрямку охорони

здоров'я дітей. Також, зважаючи на зміни в суспільстві XXI століття – всеохоплюючої економічної кризи і обмеження матеріальних і фінансових ресурсів, насамперед охорони здоров'я, питання профілактики захворювань дитячого населення набирають особливої уваги і актуальності. Адже світовий досвід переконливо показав, що цілеспрямований вплив на керовані фактори ризику захворювань дозволив попередити людству масові захворювання, а своєчасне і масове лікування – їх ускладнення. Під цим кутом зору особливо актуальним є вивчення історії становлення і розвитку педіатрії та дитячої гігієни в другій половині XIX – 1920-х рр. XX століття. Саме тому слід використовувати результати, методики та деякі методологічні підходи наукових відкриттів минулого на новому витку соціально-економічного розвитку у зв'язку з появою нових хвороб XXI століття.

Аналіз джерел і літератури із зазначеної проблеми показав наявність незначної кількості публікацій, присвячених історії становлення і розвитку педіатрії та дитячої гігієни на терені України в другій половині XIX – початку XX століття. В основному ця інформація в стислій формі висвітлена на сторінках підручників і навчальних посібників із педіатрії, зокрема за авторством В.Г. Майданник, В.Г. Бурлай, О.З. Гнатейко, К.Д. Дука, Ю.М. Нечитайло, М.В. Хайтович [19; 20], В.Д. Чеботарьової і В.Г. Майданник [27], Н.І. Коцур [9] та інших. Окремі аспекти становлення і розвитку вітчизняної педіатрії і дитячої гігієни містяться в збірниках, присвячених історії становлення і розвитку Київського університету св. Володимира [10; 13; 21], Харківського Імператорського університету [2; 4; 6] та Новоросійського університету [1; 7; 8]. Короткі відомості про педагогічну, наукову та організаційну діяльність вітчизняних учених у галузі педіатрії – О.П. Матвєєва, І.В. Троїцького, В.Є. Чернова, О.Л. Липського, М.Д. Пономарьова, В.Ф. Якубовича зазначаються в біографічних словниках [21] та енциклопедичних виданнях [22; 26; 28; 29].

У сучасній українській історіографії певну наукову значимість має низка публікацій учених-педіатрів Національного університету імені О.О. Богомольця – В.Г. Майданник, О.О. Гордок, Н.О. Кундіна, М.В. Хайтович [12; 13; 14; 15; 16; 17; 18], опублікованих на сторінках таких періодичних видань як «Педіатрія, акушерство та гінекологія» та «Науковий вісник Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця». У зазначених наукових розвідках висвітлюються невідомі сторінки історії заснування кафедри дитячих хвороб у Київському університеті св. Володимира, розкривається педагогічна, наукова та громадська діяльність першого завідувача кафедрою дитячих хвороб, професора В.Є. Чернова, перших викладачів кафедри – приват-доцентів О.Л. Липського та І.В. Троїцького, показано їх внесок у створенні Київського товариства дитячих лікарів, організації Міжнародної асоціації дитячих лікарів і першого з'їзду дитячих лікарів.

Таким чином, вивчення напрацювань попередніх дослідників зумовило мету написання статті – цілісне відтворення історії становлення і розвитку педіатрії та дитячої гігієни на терені України в другій половині XIX – початку XX століття та визначенні найвагоміших здобутків учених-лікарів Київського університету св. Володимира, Харківського Імператорського і Новоросійського університетів у зазначений період.

Слід відзначити, що передумови становлення педіатрії як науки і практичної галузі охорони здоров'я дітей закладалися ще в першій половині XIX століття. Педіатрія і дитяча гігієна розвивалася одночасно з акушерством і гінекологією.

Основоположником вітчизняної педіатрії як науки вважається Степан Хомич Хотовицький (1796–1885 рр.), українець за походженням, професор Медико-хірургічної академії в Петербурзі. Ґрунтуючись на великому власному досвіді й обізнаності у світовій літературі, він написав перший посібник «Педіатрика» (1847). Свій посібник С.Х. Хотовицький побудував на глибокому знанні анатомії і фізіології дитячого організму. Зокрема, він підкреслював, що в процесі розвитку в організмі дитини

відбуваються зміни не лише кількісного, а й якісного характеру та зазначав, що дитина – це не доросла людина в мініатюрі. Організм дитини суттєво відрізняється від організму дорослої людини не лише за розмірами, а й тим, що він постійно росте, розвивається і вдосконалюється. Це мають урахувати не лише батьки та родичі, а й ті, хто досліджує ріст, розвиток дитини, а також доглядає за нею. Стосовно діяльності лікаря він писав: «дитячий лікар повинен не лише сповна ознайомитися з фізіологічними й патологічними особливостями дитячого організму, але разом з тим мати ще й особливу прихильність до дітей. Він повинен знаходити задоволення від спілкування з дітьми; він повинен уміти з дітьми бути ніби дитиною» [19, с. 14].

Наукові розвідки С.Х. Хотовицького мали вагомий вплив на розвиток педіатрії в Україні. Вчений вперше трактував поняття «педіатрія» (від грецького *paídos* – дитина, *iátreia* – лікування) як науки про відмінні особливості в будові, фізіологічних особливостей і захворюваннях дитячого організму і базованого на цих особливостях збереження здоров'я і лікування захворювань у дітей [19, с. 15]. Це визначення мало змінилося до теперішнього часу. Згідно сучасних уявлень, педіатрія вивчає закономірності розвитку дітей, причини і механізми виникнення захворювань, методи їх діагностики, лікування, профілактики. Педіатрія є інтегративною наукою про дитину, її внутрішній світ, морфо-функціональний стан органів та систем в різні вікові періоди.

У посібнику С.Х. Хотовицького «Педіатрика» подано чіткий опис різних форм патології дитини, детально обґрунтовано засоби запобігання їх, способи догляду, дієтологію у дітей раннього віку. Вчений опублікував низку робіт із гігієни, судової та медичної поліції, інфекційних захворювань. Багато уваги приділяв також ролі харчування, способу життя, захворювань і звичок вагітних жінок у патології плода. Таким чином, С.Ф. Хотовицький вважається основоположником не лише сучасної педіатрії, а й гігієни та профілактичної медицини.

Розвиток педіатрії і дитячої гігієни в Україні тісно пов'язаний із діяльністю медичних факультетів університетів, де формувалися перші вітчизняні медичні наукові школи. В цьому аспекті слід розглянути становлення і розвиток педіатрії в Київському університеті св. Володимира, Харківському Імператорському та Новоросійському (нині Одеському) університетах.

Важливе значення для розвитку української науки і культури мало заснування в 1834 р. Київського університету св. Володимира, другого університету в Україні після Харківського університету, заснованого в 1805 р. Відкриття в 1841 р. медичного факультету в Київському університеті стало новим етапом в історії медичної освіти і науки не лише в Україні, але й у всій Російській імперії. Особливу увагу розвитку медичного факультету приділяв М.І. Пирогов (1858–1861 рр.), як попечитель Київського навчального округу. Першочергову роль вчений приділяв розвитку профілактичної медицини. Його підтверджені часом слова «Майбутнє належить медицині запобіжній... Ось в чому прогрес справжньої науки» актуальні і в наш час [10, с. 404].

Значну роль у підготовці лікарів із питань охорони здоров'я матері і дитини відіграла кафедра акушерства, гінекології і дитячих хвороб. Її першим керівником був заслужений ординарний професор Олександр Павлович Матвеев (1816–1888 р.), який завідував кафедрою 38 років, а також в різні роки був деканом медичного факультету та ректором Київського університету. Для удосконалення знань із педіатрії та в подальшому написання курсу лекцій для вітчизняних студентів медична рада Університету Святого Володимира в 1841 р. прийняла рішення стосовно відрядження першого керівника кафедри акушерства за кордон.

У 1848 р., під завідуванням професора О.П. Матвеева, кафедру було перейменовано в «кафедру акушерства, жіночих і дитячих хвороб», був розпочатий окремий лекційний курс із педіатричних питань, а в 1858 р. у підручник із акушерства

було включено розділ про вигодовування новонародженого та правила перев'язки пуповини [19, с. 30].

Починаючи з 70-х рр. XIX століття питання викладання педіатрії на кафедрі акушерства, жіночих і дитячих хвороб посідали значне місце. У 1874 р. на цій кафедрі було організовано приват-доцентський курс дитячих хвороб, який читав доктор медицини Олександр Лукич Липський (1836–1889 рр.). Слід підкреслити, що це був перший на терені України самостійний курс педіатрії і дитячої гігієни, який викладався впродовж 1874–1889 рр. [19, с. 31].

У вересні 1885 р. для викладання дитячих хвороб у Київському університеті св. Володимира був запрошений другий приват-доцент (без штатного утримання) – доктор медицини, талановитий педіатр Іван Віссаріонович Троїцький (1856–1923 рр.), учень професора Петербурзької медико-хірургічної академії М.І. Бистрова. Весь його творчий шлях був пов'язаний із розвитком і вдосконаленням педіатричних знань у Київському, Харківському та Єкатеринославському університетах.

Наукові праці та громадська робота І. В. Троїцького мали вагоме значення не лише для розвитку вітчизняної, але й світової педіатрії. Ще під час навчання в Київському університеті св. Володимира І.В. Троїцький слухав лекції відомих учених – В.Т. Покровського, О.П. Матвеева, В.А. Беца, П.І. Перемежко, Н.А. Хржонцевського та інших. Предмети, що викладалися ними, були близькі майбутній спеціальності І.В. Троїцького, особливо лекції з терапії, інфекційних хвороб професора В.Т. Покровського та лекції з акушерства професора О.П. Матвеева. Велику роль у формуванні І.В. Троїцького як лікаря-педіатра відіграв професор кафедри акушерства, жіночих і дитячих хвороб О.П. Матвеев, у якого молодий лікар запозичив раціональні думки щодо хвороб новонароджених. Цьому періоду дитячого віку він приділяв надалі багато уваги як у наукових працях, так і в громадській діяльності [18, с. 59–60].

Питання педіатрії і дитячої гігієни були в полі зору І.В. Троїцького ще під час його професійної діяльності на посаді земського лікаря в с. Охромеевичі Сосницького повіту Чернігівської губернії. Саме тут на практиці він стикнувся з украй важким становищем дітей у селі, особливо влітку. Молодий лікар зрозумів, що необхідно боротися за здоров'я та життя підростаючого покоління і тому обрав як спеціальність один із найважчих, мало розроблених напрямів медицини – педіатрію. За роки діяльності в Чернігівському земстві (1878–1881 рр.) І.В. Троїцький написав і опублікував 5 робіт, які в основному торкалися питань педіатрії. Зокрема, зібрав матеріал про найбільш поширене в ті часи інфекційне захворювання – епідемічний паротит, який пізніше став темою його докторської дисертації «Матеріали до вчення про епідемічний паротит». Після трьохрічної роботи земським лікарем І.В. Троїцький, як і багато його сучасників, від'їжджав для удосконалення кваліфікації за кордон, зокрема в м. Відень (Австрія), із захопленням він почав вивчати дитячі хвороби, слухав лекції професорів Widerhofer і Monti. Влітку 1884 р. І.В. Троїцький переїхав до Києва. Спочатку він працював ординатором у Києво-Кирилівських богодільнях, лікарем у Подільському денному притулку. Його ім'я вже на той час було популярним у науковому світі, а гуманність і демократизм привертала велике число хворих дітей бідняків [15, с. 45; 19, с. 32].

Початок педагогічної діяльності І.В. Троїцького збігся з тим періодом у розвитку педіатрії, коли в периферійних університетах Росії точилась боротьба за організацію самостійних кафедр дитячих хвороб. Близько чотирьох місяців керівництво університету приглядалося до І.В. Троїцького, а попечитель Київського учбового округу перевіряв його «благонадійність». Це було звичайним явищем у ті часи, оскільки новий університетський статут (1884 р.), що ліквідував рештки університетської автономії, доручав всю діяльність університету «опікуванню» міністра народної освіти та попечителя учбового округу. Лише 31 грудня 1885 р. попечитель Київського учбового округу вніс пропозицію в Медичну раду університету «про затвердження приват-

доцентом Університету св. Володимира з дитячих хвороб доктора медицини Івана Троїцького», а з 7 березня 1886 р. ця пропозиція була затверджена. Проте впродовж 1886–1888 рр. І.В. Троїцький читав курс лекцій і проводив практичні заняття зі студентами, не отримуючи за це зарплати. Любов до справи, енергійна діяльність медика, спрямована на поліпшення викладання дитячих хвороб, привернули увагу декана медичного факультету В.А. Суботіна, який неодноразово порушував у Медичній раді університету питання про грошову винагороду І.В. Троїцькому. Відсутність дитячої клініки була основною перешкодою в організації викладання педіатрії як самостійної дисципліни. Оскільки не було спеціальної бази для занять, І.В. Троїцькому та О.Л. Липському доводилось використовувати лікарні та амбулаторії благодійних товариств – відділення для підкидьків, дитячу лікарню сирітського будинку громадського опікування, а пізніше амбулаторію Товариства надання допомоги хворим дітям у Києві. Необхідність створення дитячої клініки при Київському університеті та виділення курсу дитячих хвороб у самостійну кафедру були очевидними [14, с. 65; 15, с. 43–44].

Ініціатором організації самостійної кафедри дитячих хвороб у Київському університеті був академік Г.Е. Рейн, який після тривалих клопотань добився її заснування. Вперше питання про виділення самостійної кафедри дитячих хвороб та про створення дитячої клініки порушив Г.Е. Рейн ще у травні 1885 р. У своєму піклуванні він обґрунтував необхідність відділення курсу дитячих хвороб від кафедри акушерства та гінекології, насамперед, швидким удосконаленням та збільшенням обсягу знань у галузі педіатрії як у Росії, так і за кордоном, і тим самим підкреслив необхідність виділення цієї дисципліни у самостійний предмет викладання в університеті. Розглянувши питання про заснування кафедри дитячих хвороб, Медична рада університету 30 травня 1886 р. дійшла такого висновку: «винести клопотання перед вищим керівництвом про створення особливої кафедри дитячих хвороб, але тільки умовно, тобто коли буде можливість влаштувати дитячу клініку» [15, с. 45]. Водночас шлях до її створення був тривалим і досить нелегким, сповненим усіляких перешкод, зокрема, основною з них була відсутність дитячої клініки для проведення практичних занять. Крім того, керівництво довго не могло визначитися з кандидатурою завідувача: основними претендентами були відомі на той час педіатри М.Ф. Філатов, Ф.К. Артгейм, В.Є. Чернов. У вирішенні цього питання велику роль відіграв відомий вітчизняний педіатр К.А. Раухфус, який рекомендував професором на створювану кафедру дитячих хвороб у Київському університеті, насамперед, відомого у ті часи М.Ф. Філатова. Відносно кандидатури приват-доцента І.В. Троїцького, зовсім йому не знайомого, він дав негативну відповідь, оскільки робив висновок про його наукову діяльність лише за вказаними у листі міністра лекціями, що вийшли в 1887 р., ігноруючи цілий ряд його опублікованих праць (про епідемічний паротит, клініко-експериментальне вивчення властивостей травневої конвалії). Хоча ці праці були першими науковими дослідженнями І.В. Троїцького, вони за глибиною та актуальністю заслужили високої оцінки як його сучасників, так і вчених ХХ століття.

Неочікувана відмова М.Ф. Філатова від посади завідувача кафедри дитячих хвороб потягла за собою тривалу переписку між міністерством, попечителями Московського та Київського учбових округів та іншими особами, в результаті чого було вирішено призначити на цю посаду іншого педіатра, рекомендованого К.А. Раухфусом, – В.Є. Чернова. Таким чином, доктор медицини, екстраординарний професор В.Є. Чернов став у вересні 1889 р. керівником першої в Україні кафедри дитячих хвороб. До його приходу вже багато було зроблено у постановці викладання дитячих хвороб. І.В. Троїцький запровадив у цей курс нові розділи: анатоμο-фізіологічні особливості дитячого організму, гігієну дитячого віку, хвороби перших днів життя, гострі інфекційні захворювання (дифтерія, скарлатина, кір, кашлюк, віспа, епідемічний паротит) [14, с. 65].

Таким чином, від початку клопотань щодо створення самостійної кафедри дитячих хвороб (травень, 1885 р.) в Київському університеті св. Володимира та до її початку діяльності (вересень, 1889 р.) минуло понад 4 роки.

Слід відзначити високу педагогічну майстерність І.В. Троїцького та глибоке володіння ним методології викладання дитячих хвороб. Читаючи курс лекцій з дитячих хвороб і проводячи практичні заняття зі студентами біля ліжка хворих, він особливу увагу звертав на вікові анатоμο-фізіологічні особливості дитячого організму. Застосовуючи такий метод як огляд дитини, він виходив із вчення про єдність організму та про зв'язок його з навколишнім середовищем. У своєму посібнику «Вчення про дитячі хвороби» (1908 р.) І.В. Троїцький присвятив цьому питанню спеціальну главу «Способи дослідження дітей та розпізнавання їх хвороб». Він зазначав, що обстеження хворої дитини слід починати з швидкого загального огляду, а потім – збору анамнезу зі слів матері, задаючи їй навідні запитання. Із них на першому місці він ставив запитання про з'ясування умов зовнішнього середовища, в якому мешкає дитина (квартира, матеріальні умови життя, професія та здоров'я рідних тощо). Володіючи прекрасним даром слова, великою ерудицією, чудовою пам'яттю, він приваблював аудиторію виключно цікавими лекціями, демонстрацією хворих, ілюстраціями, запозиченими з історії медицини та художньої літератури. І.В. Троїцький користувався великою популярністю серед студентів як прекрасний лектор, педагог та уважний наставник. Він прислуховувався до запитів студентів і чутливо відгукувався на їхні потреби [13; 18].

Особливо вагомою була наукова спадщина В.І. Троїцького. Він є автором 150 наукових праць і декількох підручників з педіатрії, історії педіатрії та дитячої гігієни. У 1887 р. ним видано перший на терені України посібник «Курс лекцій з хвороб дитячого віку», в якому активно пропагувалося природне вигодовування, підкреслювалося значення чинників зовнішнього середовища, фізичного і гігієнічного виховання дитини. У передмові до першого випуску посібника він писав: «Мета даного видання – задовольнити прохання слухачів, які висловили мені своє бажання мати під рукою посібник з вивчення основної та суттєвої частини педіатрії, у тому вигляді, як цей предмет викладається мною в курсі лекцій». В наступні 2 роки (1888 р. та 1889 р.) ці лекції були перероблені, доповнені та вийшли у світ значно більшим тиражем [18, с. 59]. По суті, це був перший повноцінний підручник із педіатрії в Україні. Учений працював також у галузі антенатальної профілактики, гігієни дітей, з'ясування етіології та патогенезу дитячих інфекційних хвороб. Він довів вплив соціально-економічних умов на розвиток рахіту і рівень дитячої смертності, а також необхідність заходів щодо охорони здоров'я матері для нормального розвитку дитини.

Окрім педагогічної та наукової діяльності в Київському університеті, І.В. Троїцький багато часу віддавав громадській роботі. У листопаді 1891 р. за його ініціативою було організовано благодійне Товариство надання допомоги хворим дітям у Києві. При товаристві в 1892 р. була створена зразкова за тих часів амбулаторія, де проводився безкоштовний прийом бідних дітей. Із 26 серпня 1893 р. при амбулаторії почав працювати кабінет безкоштовної видачі обеззараженого коров'ячого молока. Цей заклад був прообразом дитячої консультації з молочною кухнею. При амбулаторії І.В. Троїцький організував регулярні наукові наради, на яких заслуховувалися доповіді і консультувалися найтяжчі у діагностичному відношенні хворі. Щороку під час літніх канікул І.В. Троїцький відвідував дитячі лікарні великих міст Росії, а також лікарні в Австрії, Угорщині, Швейцарії та інших.

Плідною була також робота І.В. Троїцького щодо підготовки лікарів-педіатрів на терені України. В 1900 р. ним був створений Київський осередок педіатрів. Він був обраний його головуєчим. Велика заслуга належить йому в створенні міжнародного осередку дитячих лікарів, проведенні першого міжнародного з'їзду педіатрів. Він брав участь у 6 міжнародних з'їздах педіатрів, де виступав із доповідями з історії педіатрії.

Активна громадська діяльність І.В. Троїцького не викликала особливої довіри у керівництва університету. Умови роботи, що склалися, та бажання самостійно керувати кафедрою дитячих хвороб змусили І.В. Троїцького в 1902 р. подати на конкурс у Харківський університет. У числі конкурентів були приват-доценти І.А. Баранніков, Н.Н. Філіпов, В.П. Жуковський. Більшість голосів при балотуванні виявилось у І.В. Троїцького. У квітні 1902 р. приват-доцент І.В. Троїцький був обраний за конкурсом екстраординарним професором кафедри дитячих хвороб медичного факультету Харківського університету, а з вересня він уже приступив до роботи [18].

Як зазначалося нами, першу в Україні кафедру дитячих хвороб було організовано в 1889 р. при Київському університеті св. Володимира. Її керівником був професор Василь Єгорович Чернов (1852–1915 рр.) – вихованець Петербурзької медико-хірургічної академії, учень професора М.І. Бистрова.

В.Є. Чернов увійшов в історію медицини як учений в галузі педіатрії. Вагомий вплив на формування його наукового світогляду належала вчителю, професору, засновнику Петербурзької школи педіатрів, неперевершеному лектору та викладачу і просто неординарній особистості – М.І. Бистрову. Окрім В.Є. Чернова, серед його учнів було ще чимало здібних молодих вчених, які продовжили справу вчителя і все життя невтомно працювали для розвитку вітчизняної педіатрії. Серед вітчизняних учених-педіатрів: І.В. Троїцький – приват-доцент Київського університету, а згодом – професор і завідувач кафедри Харківського університету, В.Ф. Якубович – професор і організатор кафедри дитячих хвороб Новоросійського університету та інші.

Під керівництвом М.І. Бистрова у 1881 р. В.Є. Черновим була опублікована його перша наукова робота «Про нервових дітей», а вже в 1883 р. молодий лікар захистив докторську дисертацію на тему: «Про всмоктування жиру дорослими і дітьми під час гарячкових захворювань і поза ними». Після захисту дисертації вчений вже цілком присвятив себе педіатрії, значно збагативши її своїми відкриттями. Наукові дослідження В.Є. Чернова були присвячені питанням кишкового всмоктування і засвоєння харчових речовин у здорових і хворих дітей, лікуванню дифтерії і хірургічних хвороб. Науковий доробок В.Є. Чернова складає не один десяток праць, а питання, підняті ним більше 130 років тому, актуальні й сьогодні [11, с. 65; 16; 17].

У 1889 р. вчений переїздить до Києва, оскільки його призначили екстраординарним професором і завідувачем на новостворену кафедру дитячих хвороб Університету Св. Володимира. З перших днів керівництва кафедрою В.Є. Чернов розпочав удосконалювати навчально-методичний супровід викладання педіатрії в Київському університеті Св. Володимира. Не дивлячись на те, що навчальна програма з педіатрії вже була складена приват-доцентами О.Л. Липським та І.В. Троїцьким, які викладали дитячі хвороби ще при кафедрі акушерства і жіночих хвороб, новий завідувач вніс до неї свої корективи і доповнення. Зокрема, в програму викладання дитячих хвороб було включено такі розділи: анатоמו-фізіологічні особливості дитячого організму; хвороби новонароджених; фізичне виховання дітей; способи вигодовування дітей; хвороби шлунка і кишківника; хвороби гортані, дихальних шляхів і легень; нервові захворювання; дитячі інфекційні хвороби. Ученим було змінено також розклад теоретичних і практичних занять із дитячих хвороб.

Про педагогічну майстерність професора В.Є. Чернова можна судити з першої прочитаної ним лекції у Київському університеті, опублікованій в газеті «Врач» (№ 49 і № 50 за 1890 р.). Майбутнім лікарям вчений викладав історію організації кафедр педіатрії в нашій країні і відстоював прогресивні погляди вітчизняних учених-педіатрів. У своїх лекціях В.Є. Чернов указував на необхідність глибоких знань для кожного лікаря специфіки дитячих захворювань та методики їх лікування, обґрунтовував їх цифровими даними (за таблицями смертності дітей), які вимагали детального аналізу [19, с. 33].

Проведення практичних занять із дитячих хвороб потребувало дитячої клініки. Саме тому, окрім викладацької діяльності, основні зусилля В.Є. Чернова в той час були спрямовані на її створення. Копітка праця і невтомний його ентузіазм врешті-решт дали свої плоди: у 1891 р. на базі Київської міської лікарні імені Цесаревича Олександра було відкрите перше в Києві дитяче клінічне відділення. Розташовувалося воно в приміщенні нинішнього відділення шкірно-венеричних захворювань клінічної лікарні № 14 м. Києва. Дитяча лікарня мала 3 відділення на 40 ліжок – терапевтичне, хірургічне та інфекційне. Інфекційне відділення складалося з 2 палат для хворих скарлатиною та дифтерією. В терапевтичному відділенні знаходилися соматичні хворі, в тому числі з очними хворобами, сифілісом, менінгітом. У хірургічному відділенні оперували завідувач кафедри зі співробітниками, а також професор М.М. Волкович [16; 11, с. 65].

Відкриття зазначеної клініки мало важливе значення для подальшого розвитку педіатрії і дитячої гігієни. В.Є. Черновим і його учнями вперше була успішно застосована протидифтерійна сироватка О.Д. Павловського (1895 р.), розроблені показання до трахеотомії при потраплянні сторонніх тіл у дихальні шляхи, запропонований щадний метод бужування рубцевих звужень стравоходу у дітей, запроваджено лабораторні методи обстеження, розроблено лікування дитячого хлорозу та захворювань кишківника.

Учнями та співробітниками В.Є. Чернова були лікарі-педіатри: Ф.П. Григорович-Барський, П.Д. Бобровський, М.Л. Александров, Т.Н. Сливак, Н.М. Ковесников, І.М. Цвіткіс, Е.К. Контребинський, професори І.В. Троїцький, Є.Л. Скловський, Л.О. Фінкельштейн, А.С. Карницький, С.К. Гагитидзе, В.П. Жуковський, останні в подальшому очолили педіатричні наукові школи в Баку, Тбілісі, Смоленську [16; 11, с. 66].

Завдяки діяльності В.Є. Чернова як засновника Київської школи педіатрів у місті була відкрита перша консультація для новонароджених (вулиця Верхній Вал), дитячі консультації при акушерсько-гінекологічній клініці (Бібіковський бульвар, 17), дитяча консультація «Крапля молока» (вулиця Предславинська, 16), яка безкоштовно забезпечувала дітей грудним молоком і необхідними консультаціями щодо догляду та вигодовування. Представниками Київської школи педіатрів були розроблені заходи боротьби з дитячою смертністю, організована Спілка сприяння вихованню дітей. У 1900 р. професором І.В. Троїцьким засноване Київське товариство педіатрів [17; 11, с. 66].

Не можна не відмітити й активної роботи професора В.Є. Чернова в сфері організації благодійних товариств і просвітництва. Зокрема, він за власні кошти організував 2-класну школу при своєму маєтку в с. Верхнячка Уманського повіту. Також був засновником педагогічної ради Медичного товариства при Вищих жіночих курсах, організатором жіночих курсів Товариства трудової допомоги інтелігентним жінкам, членом Фізико-медичного товариства в м. Києві. З 1892 р. В.Є. Чернов став директором Київського Маріїнського дитячого притулку, дещо пізніше ним був організований денний притулок для бідних у приміщенні на Звіринці. Також ним засноване Товариство з боротьби з інфекційними захворюваннями, а з 1896 р. його було затверджено на посаді директора Бактеріологічного інституту м. Києва (нинішній Київський НДІ епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л.В. Громашевського). З 1900 р. В.Є. Чернов як член будівельної комісії брав участь у проектуванні та спорудженні лікарні для хронічно хворих дітей на вул. Козловській, 3 (нині – Паркова дорога). Ця лікарня стала не лише медичним пам'ятним місцем, але й архітектурною прикрасою Києва [11, с. 65; 14; 17].

Слід відмітити також вагомий діапазон науково-практичної діяльності В.Є. Чернова. Цьому сприяли, з одного боку, величезна ерудиція та широта знань, а з іншого – педіатрія як наука і практична галузь охорони здоров'я на той час включала всі без винятку галузі медичних знань у застосуванні до дітей. Заслужують на увагу різноаспектні наукові праці вченого. Серед них наукову цінність і практичне значення мають такі його монографії як «Про перетифліти та паратифліти у дітей» (1892 р.) і

«Клінічні спостереження над хлорозом у дітей. Деякі етіологічні моменти хлорозу і його лікування» (1906 р.), які написані на основі збору матеріалів щодо етіології, поширеності та фактичних даних захворюваності дітей [28; 29].

Професор В.Є. Чернов активно брав участь в науково-організаційній роботі не лише в Києві, а й по всій Російській імперії. Зокрема, він був учасником Четвертого з'їзду Товариства російських лікарів у Москві, бальнеологічного з'їзду в П'ятигорську 1903 р., Першого міжнародного гігієнічного конгресу в Нюрнберзі 1904 р. [11, с. 65].

Свій творчий шлях В.Є. Чернов продовжував аж до самої смерті 9 вересня 1912 р., не полишаючи професійної діяльності практичного лікаря, педагогічної та науково-організаційної діяльності на посаді викладача, завідувача кафедри та організатора благодійних товариств, до останніх днів присвятивши себе служінню медицині. Похований він був на Аскольдовій могилі у м. Києві.

Таким чином, слід відмітити вагомий внесок ученого-педіатра В.Є. Чернова у розвиток вітчизняної педіатрії та організацію допомоги дитячому населенню. За своє досить коротке в 60 років життя вчений встиг проявити себе як талановитий науковець і автор численних медичних праць, майстерний лектор і викладач, вправний керівник і організатор, пильний лікар-клініцист та інфекціоніст, а також віртуозний хірург.

Отже, процес становлення і розвитку педіатрії в Україні в другій половині XIX століття був тісно пов'язаний із діяльністю вітчизняних учених-лікарів Київського університету Св. Володимира – В.Є. Чернова, І.В. Троїцького, О.Л. Липського, які заклали фундамент для її вдосконалення та подальшого розвитку.

Слід відмітити також вагомий внесок у розвиток вітчизняної педіатрії та дитячої гігієни учених Харківського Імператорського університету, заснованого в 1805 р. На момент відкриття університету до його складу входило медичне відділення, серед 10 кафедр якого була й кафедра повивального мистецтва, де викладалися жіночі хвороби та хвороби новонароджених. У 1875 р. Рада медичного факультету визнала курс дитячих хвороб обов'язковим, так як із відкриттям міської дитячої лікарні князя Кропоткіна з'явилася можливість проведення клінічних занять зі студентами. 12 січня 1892 р. за рішенням Ради медичного факультету було створено самостійну кафедру дитячих хвороб. Її першим завідувачем був професор Михайло Дєєвіч Пономарьов (1845–1905 рр.), який після закінчення в 1868 р. медичного факультету Харківського університету працював ординатором акушерської клініки і в 1883 р. захистив докторську дисертацію на тему: «Про походження кров'яних навколоматкових пухлин». Упродовж 1874–1878 рр. стажувався по дитячих хворобах в клініках Праги, Відня і Берліна. Основні наукові праці вченого присвячені дитячим інфекційним хворобам і захворюванням новонароджених. Зокрема, такі праці М.Д. Пономарьова як «Про оживлення померлих мнимо новонароджених» (1871 р.) та «Хвороби новонароджених» (1879 р.) є першими вітчизняними посібниками з неонатології [19; 26].

Неоціненний внесок у розвиток педіатрії в Харківському університеті зробив І.В. Троїцький, який працював на кафедрі дитячих хвороб медичного факультету з 1902 по 1923 рр. Як зазначалося нами вище, в 1902 р. приват-доцент Київського університету Св. Володимира І.В. Троїцький був обраний за конкурсом екстраординарним професором кафедри дитячих хвороб медичного факультету Харківського університету, а з вересня він уже приступив до роботи. Під його керівництвом на кафедрі працювало 8 осіб. Окрім того, поліклініку відвідували лікарі-екстерни. За ініціативою І.В. Троїцького в 1907 р. на загальних засіданнях було організовано читання рефератів і рецензій із усіх дитячих журналів світу. Вів вважав, що кожний лікар повинен бути ознайомлений із новинками теоретичної та практичної медицини, що з'являються як у російській, так і в зарубіжній пресі. Разом із тим на наукових нарадах готувалися й розроблялися програмні питання – з'їздів російських лікарів, а також міжнародних з'їздів лікарів. У 1912 р. за

сприянням І.В. Троїцького було створено Товариство дитячих лікарів Харкова, який став першим його головою [18].

Велика заслуга належить І.В. Троїцькому в організації Міжнародного товариства дитячих лікарів та I Міжнародного з'їзду педіатрів. Упродовж 5 років (1907–1912 рр.) І.В. Троїцький вів переписку на сторінках різних зарубіжних журналів з усіма педіатрами світу, переконуючи їх у необхідності об'єднатися для спільного вирішення найскладніших питань педіатрії. Про це професор Паризького університету Гютінель писав так: «Ідея міжнародних з'їздів дитячих лікарів належить професору Харківського університету І.В. Троїцькому. Ще 1907 р. він склав проект статуту і звернувся з пропозицією до дитячих лікарів усього світу. Звідусіль було одержано повну згоду». Завдяки зусиллям створеного І.В. Троїцьким міжнародного комітету 17 жовтня 1912 р. у Парижі було відкрито I Міжнародний з'їзд дитячих лікарів, у роботі якого взяли участь делегації з 13 країн світу. З'їзд було відкрито доповіддю І.В. Троїцького, в якій наводився огляд праць із педіатрії у Франції за чотири століття. Необхідно підкреслити, що цю роботу виконав не французький вчений, а український учений-педіатр. Прекрасне знання французької мови дозволило І.В. Троїцькому підготувати дуже цікаву й змістовну доповідь. Цей факт продемонстрував усьому світові значення й місце вітчизняних вчених у світовій науці. Про це також свідчить лист професора Гютінеля, в якому він 25 березня 1912 р. писав: «... відкладати I з'їзд не можна, оскільки всі країни уже попереджені, й доповіді розподілені. Внаслідок сказаного термін – початок жовтня – змінити неможливо, але, з іншого боку, ми не можемо примиритися з думкою, що Вас не буде на I З'їзді, батьком якого Ви є. Ми впевнені, що медичний факультет Імператорського Харківського університету дасть Вам змогу приїхати до Парижу в названий термін і одночасно дозволить те ж і Вашим найближчим помічникам. Я готовий просити Ваш факультет від Міжнародного Комітету Вами створеного Міжнародного Товариства (Асоціації)» [12, с. 56; 18]. Ці цитовані листи підкреслюють величезну роль І.В. Троїцького в організації I Міжнародного з'їзду педіатрів і великий його авторитет серед медичної громадськості за кордоном.

Восени 1919 р. І.В. Троїцький одержав запрошення зайняти засновану кафедру дитячих хвороб на медичному факультеті Єкатеринославського університету, з якого пізніше виділився Медичний інститут. Перед І.В. Троїцьким постало основне завдання – створити клініку для занять зі студентами. У його розпорядження відійшло приміщення колишньої лікарні ім. Алексеєнко всього на 38 ліжок. На базі цієї лікарні було створено першу клініку дитячих хвороб при Єкатеринославському університеті. Але діяльність І.В. Троїцького в Єкатеринославському університеті була нетривалою, 18 березня 1923 р. його нестало [18, с. 64].

Розвиток педіатрії в Україні пов'язаний також і з діяльністю Новоросійського університету (нині Одеський національний медичний університет). Дитяча клініка і кафедра педіатрії в Одесі були засновані 7 березня 1905 р. на медичному факультеті Новоросійського університету. Це була третя клініка в Україні і сьома в Російській імперії. Першим керівником клініки і кафедри був обраний професор Василь Пилипович Якубович (1857–1933), якого після закінчення в 1880 р. на відмінно Петербурзької медико-хірургічної академії залишили в дитячій клініці М.І. Бистрова [1; 3, с. 61]. У 1884 р. В.Ф. Якубович захистив дисертацію доктора медицини «Про псевдогіпертрофію і прогресуючу атрофію м'язів у дітей» і в березні 1886 р. його затверджують на посаді асистента клініки. Для наукової діяльності В.Ф. Якубовича характерний клініко-лабораторний підхід до вирішення питань дитячої фізіології і патології з прагненням розкрити патогенез того або іншого стану. Важливі питання вікової фізіології викладені в його клініко-лабораторних роботах «Про кількісний склад жовчі у новонароджених і грудних дітей» (1885 р.), «До вчення про функцію травних ферментів» (1897 р.) і ін. Він опублікував понад 40 наукових робіт, серед яких вагоме значення мав посібник

«Керівництво до діагностики дитячих хвороб і способам дослідження дітей (1890 р.) обсягом 360 сторінок. Це оригінальна робота, перша як у вітчизняній, так і в зарубіжній педіатричній літературі. У ній В.Ф. Якубович широко і ґрунтовно описав методи дослідження різних органів і систем у дітей, починаючи з періоду новонародженості. У спеціальних розділах (про вираз дитячого обличчя, особливості крику, голосу, кашлю, пульсу, температури тіла, маси тіла і ін.) приводяться вказівки про роль і значення відповідних спостережень і дослідів для діагностики захворювань [8; 19, с. 44].

Слід відмітити, що аналогічний посібник «Семіотика і діагностика дитячих хвороб» (1890 р.) було видано також російським ученим в галузі педіатрії М.Ф. Філатовим. За своїм змістом книги були дуже близькими, з тією різницею, що В.Ф. Якубович значно більше уваги приділяв методам обстеження дітей, а М.Ф. Філатов – симптоматології, клінічній картині і диференціальній діагностиці. Класична робота М.Ф. Філатова впродовж 1890–1900 рр. шість разів перевидавалася і була переведена багатьма іноземними мовами, що природно привело до забуття кращої роботи В.Ф. Якубовича. Водночас зазначений факт не знецінює і не применшує вагомий внесок українського вченого-педіатра в розвиток вітчизняної педіатрії [19, с. 44].

Таким чином, важливу роль у становленні і розвитку педіатрії та дитячої гігієни на терені України в другій половині XIX – початку XX століття відіграли кафедри дитячих хвороб медичних факультетів Київського університету Св. Володимира, Харківського Імператорського та Новоросійського університетів. Кафедри в своєму становленні і розвитку пройшли декілька етапів: від перехідного – об'єднання в одному структурному підрозділі декількох дисциплін (акушерства, гінекології і дитячих хвороб) до власне кафедри дитячих хвороб із набором навчальних курсів, які в деякому видозміненому вигляді дійшли до наших днів. Першу в Україні кафедру дитячих хвороб було організовано в 1889 р. при Київському університеті Св. Володимира. Її керівником був професор В.Є. Чернов. Згодом такі кафедри були відкриті в Харківському університеті (1892 р.) та Новоросійському університеті (1903 р.). Наукові розвідки вітчизняних учених-лікарів – І.В. Троїцького, В.Є. Чернова, М.Д. Пономарьова, В.Ф. Якубовича мали не лише наукову цінність, але й вагоме практичне значення, що сприяло зниженню дитячої смертності. Велика громадська та благодійна діяльність учених була спрямована на організацію низки товариств (Київське товариство педіатрів, Товариство дитячих лікарів Харкова, Товариство боротьби з інфекційними захворюваннями, благодійне Товариство надання допомоги хворим дітям у Києві), а також Міжнародного товариства дитячих лікарів, заснування Спілки сприяння виховання дітей, низки шкіл, педагогічних рад при медичних товариствах, дитячих консультацій. Міжнародна співпраця вітчизняних учених-педіатрів здійснювалася шляхом обміну досвідом через підвищення кваліфікації та стажування за кордоном – Австрії, Німеччини, Франції, Швейцарії, Угорщини, а також внеску І.В. Троїцького в організації I Міжнародного з'їзду педіатрів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Ануфриев Л.А., Аппатов С.И., Амброз Ю.А. Одесский университет. 1865–1990 / Ред. И.П. Зелинский. Киев: Лыбидь, 1991. 159 с.
2. Багалея Д., Сумцов М., Бузескул В. Краткий очерк истории Харьковского Университета за первые сто лет его существования. Харьков. 1905. 126 с.
3. Бібій І.Л. Одеській клініці міської дитячої лікарні № 1 ім. акад. Б.Я. Резніка – 100 років (До історії утворення та розвитку) // Педіатрія, акушерство та гінекологія. 2005. № 2. С. 60–64.
4. Вчені університету // Харківський державний медичний університет; за ред. А.Я. Циганенка. Харків, 2002. 470 с.
5. Енциклопедія українознавства: Словникова частина: [в 11 т.] // Наукове товариство імені Шевченка; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович; Париж; Нью-Йорк : Молоде життя; Київ : Глобус, 1955–2003. С. 145.

6. Історія Харківського державного медичного університету: [1805–2005] / за ред. А.Я. Циганенка]. Харків: [ВПЦ «Контраст»], 2005. 742 с.
7. Історія Одеського університету за 100 років / Відп. ред. О.І. Юрженко. Київ, 1968. 186 с.
8. Історія Одеського університету (1865–2000): Наукове видання / Головний редактор В.А. Сминтина. Одеса, 2000. 268 с.
9. Коцур Н.І. Основи педіатрії і гігієни дітей раннього та дошкільного віку: Навчальний посібник. Чернівці – Переяслав-Хмельницький: Книги XXI, 2004. 576 с.
10. Коцур Н.І. Становлення і розвиток гігієнічної науки в Україні: шлях крізь епохи і соціальні потрясіння (друга половина XIX – 20-і рр. XX століття): монографія. Корсунь-Шевченківський, 2011. 726 с.
11. Климчук В.В. Василь Єгорович Чернов – перший завідувач кафедри педіатрії університету Святого Володимира // Український науково-медичний молодіжний журнал. № 1. 2012. С. 64–67.
12. Майданник В.Г. До історії організації Міжнародної асоціації дитячих лікарів та першого з'їзду // Педіатрія, акушерство та гінекологія. 2003. № 5. С. 55–61.
13. Майданник В.Г. Становлення педіатричного факультету в Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця // Науковий вісник Національного медичного університету ім. О.О. Богомольця. 2006. № 3. С. 173–186.
14. Майданник В.Г., Кундіна Н.О. До історії створення та становлення Київського товариства дитячих лікарів // Педіатрія, акушерство та гінекологія. 2000. № 5. С. 64–67.
15. Майданник В.Г., Гордок О.О. Невідомі сторінки історії заснування кафедри дитячих хвороб у Київському університеті Св. Володимира // Педіатрія, акушерство та гінекологія. 2002. № 5. С. 42–48.
16. Майданник В.Г., Гордок О.А. Чернов В.Е. – первый заведующий кафедрой детских болезней Киевского университета Св. Владимира (К 150-летию со дня рождения // Асклепий. 2003. Т. 6. № 1. С. 17–21.
17. Майданник В.Г., Гордо О.О., Хайтович М.В. Василь Єгорович Чернов (До 150-річчя від дня народження) // Педіатрія, акушерство та гінекологія. 2002. № 3. С. 53–58.
18. Майданник В.Г. Троїцький І.В. – основоположник вітчизняної педіатрії // Педіатрія, акушерство та гінекологія. 2006. № 4. С. 58–64.
19. Майданник В.Г., Бурлай В.Г., Гнатейко О.З., Дука К.Д., Нечитайло Ю.М., Хайтович М.В. Пропедевтична педіатрія: підручник для студентів вищих навчальних закладів / за ред. проф. В.Г. Майданник. Вінниця: Нова Книга, 2012. 880 с.
20. Майданник В.Г. Основи клінічної діагностики в педіатрії. Київ, 1998. 213 с.
21. Москаленко В.Г., Полякова І.М. Біографічний словник завідувачів кафедр та професорів Національного медичного університету імені О.О. Богомольця (1841–2006). Київ: Книга-плюс, 2006. 304 с.
22. Новороссийский университет // Энциклопедический словарь Брокгауза и Еврона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). Санкт-Петербург, 1890–1907. С. 208.
23. Очерки истории Харьковского медицинского института / [редкол.: В.А. Задорожный (отв. ред.) и др.]. Харьков: ХМИ, 1969. 486 с.
24. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Здоров'я населення світу і зовнішня політика»: ухвалена на шістдесят дев'ятій сесії Генеральної Асамблеї ООН 11 грудня 2014 р. // Медичне право. 2015. № 1. С. 111–117.
25. Український енциклопедичний словник. У 3-х т. Т. 3. 2-ге вид. Київ, 1987. С. 358.
26. Харьковский университет // Энциклопедический словарь Брокгауза и Еврона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.). Санкт-Петербург, 1890–1907. С. 456.
27. Чеботарьова В.Д., Майданник В.Г. Пропедевтична педіатрія. Київ, 1999. 578 с.
28. Чернов Василий Егорович // Энциклопедический словарь Брокгауза и Еврона: в 86 томах (Т. 82). Санкт-Петербург, 1890–1907. С. 140–147.
29. Чернов Василь Єгорович // Українська радянська енциклопедія: у 12 т. / гол. ред. М.П. Бажан; редкол.: О.К. Антонов та ін. 2-ге вид. Київ: Головна редакція УРЕ, 1974–1985. Т. 12. 1985. С. 356.

REFERENCES

1. Anufriev L.A., Appatov S.I., Ambroz Yu.A. *Odesskiy universitet. 1865–1990* [Odessa University. 1865–1990]. Editor I.P. Zelinskyi. Kyiv: Lybid, 1991, 159 p.

2. Bagaley D., Sumtsov M., Buzeskul V. *Kratkiy ocherk istorii Khar'kovskogo Universiteta za pervye sto let ego sushchestvovaniya* [Outline of Kharkiv University History for The First Hundred Years of Its Existence]. Kharkiv, 1905, 126 p.
3. Bibii I.L. *Odeskii klinitsi miskoi dytiachoi likarni № 1 im. akad. B.Ya. Reznika – 100 roktiv (Do istorii utvorennia ta rozvytku)* [Children's Clinic № 1 of Odessa named after B.Y. Reznik. 100 Years of its Existence: The History of Foundation and Development] Pediatrics, midwifery, and gynecology, 2005, vol. 2, pp. 60–64.
4. *Vcheni universytetu* [Researchers of the university]. State Medical University of Kharkiv, edited by A.Ya. Tsyhanenko. Kharkiv, 2002, 470 p.
5. *Entsyklopediia ukrainoznavstva: Slovnykova chastyna: [v 11 t.]* [Encyclopedia of Ukrainian Studies: Dictionary: [11th volume]]. Scientific Society named after Shenchenko; principle editor and prof. Volodymyr Kubiovych; Paris; New York: Molode Zhuttya; Kyiv: Hlobus, 1955–2003, 145 p.
6. *Istoriia Kharkivskoho derzhavnoho medychnoho universytetu: [1805–2005]* [History of State Medical University of Kharkiv: [1805–2005]] editor: A.Ya. Tsyhanenko]. Kharkiv: [Publishing House «Contrast»], 2005, 742 p.
7. *Istoriia Odeskoho universytetu za 100 roktiv* [History of Odessa University for 100 Years] editor: O.I. Yurzhenko. Kyiv, 1968, 186 p.
8. *Istoriia Odeskoho universytetu (1865–2000): Naukove vydannia* [History of Odessa University (1865–2000): Scholarly Publishing] principle editor: V.A. Smyntyna. Odessa, 2000, 268 p.
9. Kotsur N.I. *Osnovy pediatrii i hihiieny ditei rannoho ta doshkilnoho viku: Navchalnyi posibnyk* [Principles of Pediatrics and Hygiene of Children at Early Age and Pre-school Age: Manual]. Chernivtsi – Pereyaslav-Khmelnyskyi: Book XXI, 2004, 576 p.
10. Kotsur N.I. *Stanovlennia i rozvytok hihiiienichnoi nauky v Ukraini: shliakh kriz epokhy i sotsialni potriasinnia (druha polovyna XIX – 20-i rr. XX stolittia): monohrafiia* [Establishment and Development of Hygiene as a Science in Ukraine: History through Different Periods and Social Changes (second part of XIX century – 1920 s: monograph)]. Korsun-Shevchenkivskiy, 2011, 726 p.
11. Klymchuk V.V. *Vasyl Yehorovych Chernov – pershyi zaviduvach kafedry pediatrii universytetu Sviatoho Volodymyra* [Vasyl Yehorovych Chernov – First Head of the Department of Pediatrics Department of St. Volodymyr University]. Ukrainian scientific-medical magazine, № 1, 2012, pp. 64–67.
12. Maidannyk V.H. *Do istorii orhanizatsii Mizhnarodnoi asotsiatsii dytiachykh likariv ta pershoho z'izdu* [History of Organization of First International Community of Pediatricians]. Pediatrics, midwifery, and gynecology, 2003, № 5. pp. 55–61.
13. Maidannyk V.H. *Stanovlennia pediatrichnoho fakultetu v Natsionalnomu medychnomu universyteti imeni O.O. Bohomoletsia* [Formation of Pediatrics Department of National Medical University named after O.O. Bohomolets]. Scholarly Journal of National Medical University named after O.O. Bohomolets, 2006, № 3, pp. 173–186.
14. Maidannyk V.H., Kundina N.O. *Do istorii stvorennia ta stanovlennia Kyivskoho tovarystva dytiachykh likariv* [Pre-history of Foundation and Development of Kyiv Union of Pediatricians]. Pediatrics, midwifery, and gynecology, 2000, № 5, pp. 64–67.
15. Maidannyk V.H., Hordok O.O. *Nevidomi storinky istorii zasnuvannia kafedry dytiachykh khvorob u Kyivskomu universyteti Sv. Volodymyra* [Unknown History of Foundation of the Department of Children's Diseases at St. Volodymyr University of Kyiv]. Pediatrics, midwifery, and gynecology, 2002, № 5, pp. 42–48.
16. Maydannik V.G., Gordok O.A. *Chernov V.E. – pervyy zaveduyushchiy kafedroy detskikh bolezney Kievskogo universiteta Sv. Vladimira (K 150-letiyu so dnya rozhdeniya* [V.E. Chernov – First Head of the Department of Children's Diseases of St. Volodymyr University of Kyiv (published for 150 year anniversary)]. Asklepi, 2003, V. 6, № 1, pp. 17–21.
17. Maidannyk V.H., Hordo O.O., Khaitovych M.V. *Vasyl Yehorovych Chernov (Do 150-richchia vid dnia narodzhennia)* [Vasyl Yehorovych Chernov (published for 150 year anniversary)]. Pediatrics, midwifery, and gynecology, 2002, № 3, pp. 53–58.
18. Maidannyk V.H. *Troitskyi I.V. – osnovopolozhnyk vitchyznianoï pediatrii* [I.V. Troitskyi – Founder of National Pediatrics]. Pediatrics, midwifery, and gynecology, 2006, № 4, pp. 58–64.
19. Maidannyk V.H., Burlai V.H., Hnateiko O.Z., Duka K.D., Nechytailo Yu.M., Khaitovych M.V. *Propedevtychna pediatriia: pidruchnyk dlia studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv* [Propaedeutic Pediatrics: manual for students of universities] edited by prof. V.H. Maidannyk. Vinnytsa: Nova Knyha, 2012, 880 p.

20. Maidannyk V.H. *Osnovy klinichnoi diahnozyky v pediatrii* [Principles of Clinical Diagnostics in Pediatrics]. Kyiv, 1998, 213 p.
21. Moskalenko V.H., Poliakova I.M. *Biohrafichnyi slovnyk zaviduvachiv kafedr ta profesoriv Natsionalnoho medychnoho universytetu imeni O.O. Bohomoltsia (1841–2006)* [Biographic Dictionary Of Principles of the Departments of National Medical University named after O.O. Bohomolets (1841–2006)]. Kyiv: Knyha-Plus, 2006, 304 p.
22. *Novorossiyskiy universitet* [Novorossiysk University]. Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary: V. 86. (V. 82 and 4th.). St. Petersburg, 1890–1907, p. 208.
23. *Ocherki istorii Khar'kovskogo meditsynskogo instituta* [History Outline of Kharkiv Medical Institute] / [editor: V.A. Zadorozhnyi and others.]. Kharkiv: KhMI 1969, 486 p.
24. *Rezoliutsiia Heneralnoi Asamblei OON «Zdorov'ia naseleння svitu i zovnishnia polityka»: ukhvalena na shistdesiat dev'iatii sesii Heneralnoi Asamblei OON 11 hrudnia 2014 r.* [Resolution of General Assembly (UNO) «Healthcare of World Population and Foreign Policy»: declared on 69th session of General Assembly (UNO), Dec 11, 2014]. Medical Right, 2015, № 1, pp. 111–117.
25. *Ukrainskyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Ukrainian Encyclopedic Dictionary] in 3 volumes. V. 3. 2nd edition. Kyiv, 1987, p. 358.
26. *Kharkovskiy universitet* [Kharkiv University]. Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary: v. 86 (v. 82 and 4), St. Petersburg, 1890–1907, p. 456.
27. Chebotarova V.D., Maidannyk V.H. *Propedevtychna pediatriia* [Propaedeutic Pediatrics]. Kyiv, 1999, 578 p.
28. *Chernov Vasiliy Egorovich* [Vasyl Yehorovych Chernov]. Brockhaus and Efron Encyclopedic Dictionary: v. 86 (v. 82), St. Petersburg, 1890–1907, pp. 140–147.
29. *Chernov Vasyl Yehorovych* [Vasyl Yehorovych Chernov]. Ukrainian Soviet Encyclopedia in 12 volumes / principle editor M.P. Bazhan, editors: O.K. Antonov and others, 2nd edition. Kyiv: Publishing House of USE, 1974–1985, v. 12, 1985, p. 356.

Kotsur N. Establishment and Development of Pediatrics and Hygiene of Children in Ukraine (the second part of XIX century – the beginning of XX century).

This article deals with the history of establishment and development of pediatrics and children's hygiene in Ukraine of the second part of XIX century – the beginning of XX century. It has been defined that the founder of national pediatrics as a science was Stepan Khomych Khotovytskyi (1796–1885), Ukrainian by origin and a professor of Medical Surgery Academy of St. Petersburg by occupation. He was the first scientist who had given a definition of pediatrics and had written the first manual «Pediatrics» (1847) applying knowledge of anatomy and physiology of children.

It has been revealed that the development of pediatrics and children's hygiene in Ukraine related to the activity of medical departments of numerous universities. These universities developed the first departments and national medical schools studying children's diseases. St. Volodymyr University of Kyiv became the dominant university working on the development of pediatrics and children's hygiene, founding the first department of children's diseases. The head of this department was Professor Vasyl Yehorovych Chernov (1852–1915), a former student of Medical Surgery Academy of St. Petersburg. He studied at the university under supervision of Professor M.I. Bystror. Later similar medical departments were opened at Imperial University of Kharkiv (1892) and at Novorossiysk University (1903). After constant endeavors made by scientists, pediatrics eventually became a separate discipline and a field of science. Foundation of new hospitals for children improved the educational process and further development of pediatrics and children's hygiene. The ways of tackling the mortality of children and the union of upbringing children were developed by Kyiv School of Pediatricians. In 1900 Professor I.V. Troitskyi founded Kyiv Union of Pediatricians and in 1912, Kharkiv Union of Pediatricians.

In this article, we have revealed all the importance of the scholarly articles in the field of pediatrics and children's hygiene written by national scientists and doctors: V.I. Troitskyi, V.Y. Chernov, A.L. Lypskyi, M.D. Ponomarov, V.F. Yakubovych. In 1887 V.I. Troitskyi published the first manual in Ukraine called «Course of Lectures of Children's Diseases», in which he emphasized the importance of environment, physical and hygienic development of children. In fact, it was the first complete manual of pediatrics in Ukraine. The scientists worked in the field of antenatal prophylaxis, children's hygiene, dietetics, children's diseases diagnostics, etiology and pathogenesis of newborns' diseases and children's contagious diseases. For knowledge improvement in the field of pediatrics, the national scientists made exchange programs in Austria, Germany, Switzerland, Hungary and took part in organization of International Society of Pediatricians and I International Conference of Pediatricians in Paris. Their scholarly works received international acknowledgement.

Key words: pediatrics, children's hygiene, St. Volodymyr University of Kyiv, Imperial University of Kharkiv, Novorossiysk University, V.I. Troitskyi, V.Y. Chernov, M.D. Ponomarov, V.F. Yakubovych.